

Michel de Montaigne

Lessen in bescheidenheid

6 maart 2024

Als kind was ik een echte lettervreter. Ik verslond alle boeken die ik in handen kreeg. Dik of dun, spannend of sentimenteel, het maakte niet uit. Van die vroegere veelvraat is weinig meer over. De laatste jaren *herlees* ik vooral: biografieën, autobiografieën en brieven van auteurs met wie ik een band voel, met wie ik nooit uitgepraat raak. Michel Montaigne (1533-1592) is zo'n auteur. Voor degenen die hem niet kennen, citeer ik, voor het gemak, Wikipedia:

Michel Eyquem de Montaigne (Bordeaux, 28 februari 1533-Château de Montaigne, Périgord 13 september 1592) was een Franse filosoof, schrijver en politicus uit de periode van de Franse Renaissance. In zijn belangrijkste werk, *Essais* (letterlijk: probeersels of proeven), bestudeert hij de mensheid en met name zichzelf. Hij was daarmee de eerste die bij de bespreking van allerlei morele en filosofische vraagstukken een psychologie van zichzelf schreef. Met zijn *Essais* werd hij de pionier van het literaire genre van het essay, het persoonlijke betoog met diepgang. Tot kort voor zijn dood werkte hij verder aan zijn *Essais*. Montaigne wordt algemeen beschouwd als een sceptisch humanist. *Que sçay-je?* (in moderne spelling: *Que sais-je*, wat weet ik?) was zijn motto. Hij inspireerde Franse filosofen zoals Blaise Pascal en René Descartes.

Tot zover de summiere, maar correcte samenvatting van leven en werk van Montaigne. (Op Descartes kom ik later terug.) Voor de geïnteresseerde lezer wil ik daar nog aan toevoegen dat Montaigne opgroeide in een welgestelde familie, dat een Duitse huisleraar hem als kind vloeiend Latijn leerde spreken, dat hij rechten heeft gestudeerd, hoge politieke ambten heeft bekleed en burgemeester van Bordeaux is geweest.

Zijn lijfspreuk is *Que sais-je?* 'Wat weet ik?' Montaigne zet bij alles wat hij hoort, ziet en leest een vraagteken. Zijn scepticisme en pessimisme omtrent de menselijk natuur kunnen niet los worden gezien van de turbulente tijd waarin hij leefde, een tijd van politieke onrust en bloedige godsdiensttwisten tussen katholieken en hugenoten. In 1572 werden in één nacht, de beruchte Bartholomeusnacht, 20 000 Hugenoten afgeslacht. Mede vanwege dat soort afgrijselijke gebeurtenissen trekt hij zich terug in zijn kasteel en zet hij zich aan het schrijven. Hij is niet uit op roem, hij schrijft enkel voor zichzelf en voor een paar vrienden, zoals in zijn *Voorwoord* valt te lezen:

‘Dit, lezer, is een eerlijk boek. Het waarschuwt u al direct dat ik het uitsluitend voor privé - doeleinden en huiselijk gebruik bestemd heb. Ik heb geen moment gedacht aan het nut voor u of aan mijn eigen glorie. Zo’n opzet zou mijn krachten te boven gaan. Ik heb het in het bijzonder ten gerieve van mijn verwanten en vrienden geschreven.’ (...) ‘Ik wil dat men mij in mijn gewone doen ziet, eenvoudig en natuurlijk, zonder gezochtheid en gekunsteldheid, want ik beschrijf mezelf. Men vindt hierin, voor zover mijn eerbied voor het publiek dat toelaat, mijn gebreken en mijn natuurlijke manier van zijn naar het leven getekend. Had ik in een van de landen geleefd waar, zoals dat heet, de zoete vrijheid van de oorspronkelijke natuurwetten nog heerst, dan had ik mij heel graag, dat kan ik U verzekeren, van top tot teen en volkomen naakt afgebeeld. Derhalve, lezer, ben ik de enige stof van mijn boek’.(...).

N.B.: Deze en alle hier volgende vertalingen zijn van Frank de Graaf.

Mooi schrijven was niet zijn streven. Dat hij in zijn eigen tijd niet of nauwelijks gelezen en begrepen werd, deerde hem niet. Zijn *Essais*, letterlijk: *Probeersels*, behandelen de meest uiteenlopende thema's. Naast persoonlijke ervaringen, anekdotes en wonderlijke uitweidingen bevatten ze ook diepgaande filosofische beschouwingen. Beschouwingen over zichzelf, over de mens, de samenleving en de wereld. Het geheel vormt een bont spectrum van onderwerpen, doorspekt met citaten van klassieke auteurs, met wie hij groot is gebracht en aan wier wijsheid hij zich zijn hele leven lang zal blijven laven.

Zijn benadering van problemen vormt een duidelijke tegenstelling met de wetenschappelijke aanpak van Descartes. De rationalist Descartes probeert via de methodische twijfel een wetenschappelijke basis te leggen voor alle kennis. Bekend is zijn stelling of axioma: *Cogito, ergo sum, Ik denk, dus ik besta*. Montaigne, daarentegen, vertrekt vanuit zijn eigen waarnemingen en staat sceptisch tegenover een strikt theoretisch denkkader. Zijn voorbeeld is Socrates, voor wie het *niet weten* de ultieme vorm van *weten* is. Als empirist gaat hij af op zintuiglijke observaties, maar is ervan overtuigd dat ook deze feilbaar zijn. Op het oog maakt zijn werk een chaotische indruk. Hij blijft nooit lang bij één onderwerp stilstaan. Daar is zijn geest te levendig, te beweeglijk, te ongedurig voor. Voortdurend slaat hij onverwachte zijpaden in, waardoor je soms het gevoel

krijgt de weg kwijt te raken. Hij is zich trouwens bewust van dat risico en zegt er het volgende over:

Deze uitweidingen vallen enigszins buiten mijn onderwerp. Ik dwaal af, maar eerder door ongebondenheid dan onoplettendheid. Mijn ideeën volgen elkaar wel, maar soms van verre, en ze houden elkaar in het oog. Uit: Over ijdelheid.

Zoals gezegd, in de *Essais* komen de meest uiteenlopende thema's aan de orde. Ik noem er een paar: slapen, leugenaars, angst, boeken, geuren, gebruiken, eigendunk, berouw, betweterij, wreedheid, ijdelheid, woede, ervaring. Geen enkel onderwerp is hem te min, hij schrijft zonder gêne over zichzelf, over zijn ziektes, zijn seksleven. Zelfs over zijn stoelgang. Op elke bladzijde staan uitspraken die uitnodigen tot nadenken. Bijvoorbeeld die over 'eigendunk':

Eigendunk is een eigenschap die ons vanaf het begin aangeboren is. Van alle schepselen is de mens het meest onzalige en kwetsbare en tegelijk het meest hoogmoedige. (...) En vanuit dezelfde ijdele gedachte stelt het zich gelijk aan God, schrijft het zichzelf goddelijke eigenschappen toe, acht zich uitverkoren en zondert zich af van de grote massa van de andere schepselen, snijdt voor de dieren, zijn kameraden en broeders, de porties af en wijst hun dat deel van de vermogens en krachten toe dat hem goedddunkt. Hoe kan het door de kracht van zijn verstand, de innerlijke en verborgen processen van de dieren kennen? Op grond van welke vergelijking tussen hen en ons concludeert het tot de stompzinnigheid die het hun toeschrijft? Uit: *Apologie voor Raymond Sebond*.

Het denken in *wij* en *zij* is hem vreemd. In onze tijd, waarin verdeeldheid heerst en polarisatie toeneemt, mis ik in de politiek de krachtige stem van een moderne Montaigne. Waar tegenwoordig steeds meer politici prat gaan op de superieure beschaving van hun eigen volk en met minachting spreken over *achterlijke culturen*, dwingen Montaigne's uitspraken tot bescheidenheid. In *Over de kannibalen*, een van de meest interessante *essais*, hekelt hij de eurocentrische blik van zijn tijdgenoten, die zich met hun wreedheid en moordzucht superieur wanen aan inheemse Braziliaanse stammen. Elke geharnaste

gelijkhebber van nu, religieus of politiek, kan er wat van opsteken. Hij wantrouwt diegenen die de absolute waarheid in pacht denken te hebben. Niet dat hij in alle kwesties de consensus zoekt. Hij is geen zestiende-eeuwse Franse polderaar. *De l'art de conférer, Over de kunst van het gesprek*, maakt duidelijk dat hij graag de degenen kruist en op het scherp van de snede wenst te discussiëren. Daarbij mag het er best fel aan toe gaan. Maar je opponent vernederen of belachelijk maken is in strijd met de regels van fatsoen en getuigt van gebrek aan empathie. In een gesprek luister je naar elkaar. Je dient je gesprekspartner niet te overreden, laat staan te overbluffen, maar met argumenten te overtuigen. Ik vermoed dat hij het merendeel van de hedendaagse debatten ordinair zou vinden. Wilt u zijn denkwereld verkennen, neem dan de tijd. Lees om te beginnen een kort *essai*. Lees het daarna een tweede of een derde keer. Je moet op Montaigne blijven kauwen om zijn essentie te proeven. Heeft u eenmaal de smaak te pakken, dan hebt u een vriend voor het leven.

De toren van het kasteel is te bezichtigen in Saint-Michel-de-Montaigne. Op het balkenplafond staan klassieke inscripties gegrift.